

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Кузьмич О.Я.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства*

Навчально-наукового юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

УДК 345.5

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЯКА ЗАПОДІЯНА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз доктринальних досліджень, юридична природа зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців, однак і донині чимало питань юридичної природи таких зобов'язань залишаються дискусійними, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень. Одним із них є питання з приводу можливості участі в таких зобов'язаннях третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як постає з аналізу доктринальних досліджень, юридична природа цього правового інституту неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Зокрема, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права питання відшкодування шкоди, що заподіяна також неповнолітніми особами, досліджувались у працях Т.С. Ківалової, І.В. Венедиктової, О.О. Отраднової, Я.М. Шевченко та інших учених.

Так, Т.С. Ківаловою зобов'язання відшкодування шкоди визначається як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недоговірні правовідносини, що виникають унаслідок завдання шкоди та в яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий – особа, якій завдана шкода, або особа, вказана в законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного в законі) відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі [4, с. 18].

О.О. Отрадна деліктне зобов'язання визначає як таке, унаслідок якого одна сторона (потерпілий, кредитор) має право вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, а інша сторона (деліквент, боржник) зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі [6, с. 175].

Деліктні відносини, як пише І.В. Венедиктова, виникають не з волі їх учасників, а, навпаки, проти такої волі внаслідок вказаних у законі юридичних фактів, із неправомірних дій учасників. Аналізуючи деліктні зобов'язання, можна побачити, що на першому плані їх реалізації постає право вимоги відшкодування завданої шкоди. Зазначене, як зауважує науковець, постає із самого визначення деліктних зобов'язань – позадоговірних зобов'язань, у яких

одна особа (боржник), яка протиправно й винно заподіяла шкоду іншій особі (кредитору), зобов'язана її відшкодувати, а особа, право якої порушено, має право вимагати відшкодування завданої шкоди в повному обсязі. Отже, деліктні правовідносини виникають на підставі збитків [1, с. 222].

Привертає до себе увагу те, що в юридичній літературі сьогодні пропонується відмовитись від дослідження правил про відшкодування позадоговірної шкоди крізь призму поняття «відповідальність» і більше уваги приділяти вивченню делікту як цивільно-правового зобов'язання та застосування до нього загальних положень зобов'язального права [2, с. 154]. Однак, на нашу думку, постановка такого питання залишатиметься відкритою, що зумовлюється насамперед дискусійністю юридичної природи цивільної відповідальності як правового інституту загалом, від якої залежить насамперед специфіка розуміння деліктної відповідальності, а від цього – можливість дослідження правил про відшкодування шкоди з генеральних деліктів чи то крізь призму деліктної відповідальності, чи то як цивільно-правового зобов'язання. У дослідженні ми дотримуємось позиції тих авторів, які розглядають правила про відшкодування шкоди з генеральних деліктів крізь призму саме цивільно-правових зобов'язань.

Формулювання мети та завдань дослідження. З огляду на специфіку правового регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, а також розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин основним завданням наукового дослідження буде визначення можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб.

Виклад основного матеріалу. Так, згідно із ч. 1 ст. 1179 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) неповнолітня особа (у віці від 14 до 18 років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала в закла-

ді, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоду було завдано не з його вини (ч. 2 ст. 1179 ЦК України).

Як постає з наведеного, на відміну від зобов'язань із відшкодування шкоди, які виникають унаслідок вчинення делікту малолітніми особами, особами, які позбавлені дієздатності, а також особами, які на момент вчинення делікту не усвідомлювали значимість своїх дій та (або) не могли ними керувати тощо, зобов'язання з відшкодування шкоди, які виникають із деліктів, вчинених неповнолітніми особами, є такими, які опосередковують відносини безпосередньо вже за участю останніх. У цьому випадку обов'язок із відшкодування шкоди покладається безпосередньо на них самих, і тільки у випадку, про який ідеться в ч. 2 ст. 1179 ЦК України, обов'язок із відшкодування шкоди, окрім неповнолітньої особи, на додаткових (субсидіарних) засадах може бути покладений також на інших осіб, зокрема осіб, які безпосереднього відношення до вчинення неповнолітньою особою делікту не мали, проте водночас із такими особами перебували в безпосередньому правовому зв'язку. Як зазначила із цього приводу О.О. Отрадна, неповнолітній відповідає за свою вину в заподіяній шкоді, тоді як його законні представники відповідають за невиконання обов'язку з виховання та нагляду над неповнолітнім [6, с. 230–231].

У сучасній юридичній літературі специфіка зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Так, А.О. Немцева пише, що відповідальність зобов'язаних осіб за шкоду, заподіяну особами, які не досягли повноліття, перебуває в прямій залежності від обсягу деліктоздатності заподіювача шкоди як на момент її заподіяння, так і за фактом виконання деліктозного зобов'язання [5, с. 159]. Аналізуючи загалом особливості відповідальності без вини в цивільному праві України, автор виділяє такі її підстави, що характерні також для аналізованого виду відповідальності: а) заподіювачем шкоди є особа, яка має вади деліктоздатності; б) суб'єктом відповідальності є особи, які на законних чи інших правових підставах є зобов'язаними щодо здійснення опіки, піклування та нагляду за особою, заподіяння шкоди якою стало наслідком невиконання або неналежного виконання ними обов'язків щодо неї; в) правила щодо цього виду відповідальності можуть бути застосовані до заподіяння шкоди в будь-яких правовідносинах [5, с. 161].

Ю.А. Дербаківа, аналізуючи цивільну правосуб'єктність неповнолітніх, зауважує, що, на відміну від малолітніх, неповнолітні, які досягли віку 14 років, визнаються деліктоздатними. Ці особи самостійно несуть відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах. Проте на відміну від самостійної відповідальності неповнолітніх, їх деліктозна відповідальність забезпечується додатковою відповідальністю батьків або опікуна, піклувальника (субсидіарна відповідальність).

Із числа осіб, відповідальних за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, виключені освітні та інші установи, а також особи, які внаслідок договору тимчасово здійснюють нагляд за неповнолітніми (на відміну від відповідальності малолітніх). Це пов'язано з тим, що неповнолітній у віці від 14 до 18 років розглядається законодавцем як досить дорослий суб'єкт, який не потребує нагляду (як малолітній), тому впливати на його поведінку можна переважно за допомогою виховання.

На переконання Ю.А. Дербаківої, головна відмінність відповідальності законних представників малолітніх за заподіяну діями малолітнього шкоду від відповідальності батьків (або осіб, які їх замінюють) за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, полягає в тому, що відповідальність законних представників є основною та продовжується навіть у разі досягнення дитиною повноліття, тобто така відповідальність, хоч і є відповідальністю законних представників за свою провину, повністю виключає відповідальність неповнолітнього, незважаючи на те, що вина батьків виражається в діях малолітнього. І навпаки, відповідальність батьків (або осіб, які їх замінюють) за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, є не основною, а додатковою. Така відповідальність настає також за провину батьків (осіб, які їх замінюють), що виявилась у протиправних діях їх підопічного. Проте вона не виключає відповідальність самої неповнолітньої особи, що вважається основною відповідальністю. Додаткова відповідальність визнається компенсаторною на випадок відсутності в неповнолітньої особи достатніх для відшкодування заподіяної шкоди коштів і майна, а також є мірою тимчасовою – діє до того моменту, коли в неповнолітнього з'являється самостійне джерело для відшкодування шкоди, або поки він не досягне повної дієздатності. Отже, на думку вченого, відповідальність батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника) є не лише субсидіарною, а й обмеженою [3, с. 11].

Як постає з наведеного, а також зі специфіки однієї з форм участі третіх осіб у зобов'язальних правовідносинах, якою опосередковується існування поряд з основним (головним) цивільним правовідношенням також додаткового, одна зі сторін якого щодо основного (головного) унаслідок існуючого між ними правового зв'язку виступає як третя особа, зобов'язання з відшкодування шкоди, яке виникає внаслідок делікту, вчиненого неповнолітньою особою, є також одним із видів цивільних правовідносин, якими опосередковується участь третіх осіб, де як останні виступають додаткові (субсидіарні) боржники, якими є законні представники неповнолітніх осіб. У цьому разі додатковий (субсидіарний) боржник стає такою особою безпосередньо з моменту виникнення цього зобов'язання. Підставою виникнення такого зобов'язання як різновиду цивільного правовідношення є склад юридичних фактів, а саме вчинення делікту неповнолітньою особою, а також неможливість у повному обсязі відшкодувати заподіяну нею шкоду. Як третя особа додатковий

(субсидіарний) боржник перебуває в безпосередньому правовому зв'язку з неповнолітньою особою як з основним боржником.

Виникнення правовідносин за участю третіх осіб може опосередковуватись як нормою закону, так і договором, водночас виникнення аналізованого виду зобов'язань опосередковується винятково нормою права. Унаслідок специфіки таких зобов'язань у додаткового (субсидіарного) боржника як третьої особи виникає винятково суб'єктивний обов'язок, виконання якого приводить до припинення зобов'язання з відшкодування шкоди як основного (головного). Водночас у межах інших правовідносин, якими опосередковується участь додаткових (субсидіарних) боржників як третіх осіб, виконання останніми своїх обов'язків може приводити також до настання інших правових наслідків, зокрема переходу до них прав кредитора з основного (головного) цивільного правовідношення (ч. 2 ст. 556 ЦК України) тощо. Що стосується аналізованого виду зобов'язань, то з виконанням свого обов'язку в додаткових (субсидіарних) боржників жодних інших прав, про які йшлося, не виникає, що зумовлюється юридичною природою кожного із цивільних правовідношень та їх правовим зв'язком. Аналогічні висновки стосуються ситуації, про яку йдеться в ч. 2 ст. 1180 ЦК України. Зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, у разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності та не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоду, повноліття.

Як постає з наведеного, з огляду на специфіку зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітньою особою, а також одну з форм, якою опосередковується участь третіх осіб у цивільних правовідносинах, де поряд з основним (головним) цивільним правовідношенням існує також додаткове, одна зі сторін якого щодо основного (головного) унаслідок існуючого між ними правового зв'язку виступає як третя особа, є всі підстави для визнання такого зобов'язання одним із видів правовідносин, яким опосередковується участь третіх осіб, а саме участь додаткових (субсидіарних) боржників, якими є законні представники неповнолітніх осіб. Зокрема, додатковий (субсидіарний) боржник як суб'єкт цивільного правовідношення є належним чином ідентифікований, діє у відповідних правовідношеннях від власного імені чи найменування, володіє суб'єктивним обов'язком, виконання якого дає можливість впливати на динаміку (рух) основного (головного) цивільного правовідношення.

Наведені висновки стосуються також ситуації, про яку йдеться в ст. 1180 ЦК України. Зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, шкода, завдана неповнолітньою особою після

набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності та не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоду, повноліття (ч. 2 ст. 1180 ЦК України).

Як постає з наведеного, обов'язок відшкодувати шкоду, що заподіяна особою, яка отримала повну цивільну дієздатність раніше досягнення нею повноліття, зазвичай несе сама ця особа; і тільки у випадку, про який йдеться в ч. 2 ст. 1180 ЦК України, додатковим (субсидіарним) боржником стає особа, за згодою якої було надано неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (зокрема, йдеться про батьків (усиновлювачів) або піклувальників, які є законними представниками таких осіб). У межах аналізованого виду правовідносин правовий зв'язок додаткового (субсидіарного) боржника існує безпосередньо з основним боржником.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, серед недоговірних зобов'язань із відшкодування шкоди тільки зобов'язання, що виникають із деліктів, вчинених неповнолітніми особами, можна розглядати як такі, що опосередковують відносини за участю третіх осіб, де як останні за певних умов можуть виступати їх законні представники як додаткові (субсидіарні) боржники. Водночас необхідно звернути увагу на те, що батьки (усиновлювачі), опікуни або піклувальник, а також заклад або особа, які зобов'язані здійснювати нагляд за малолітньою чи неповнолітньою особою, які відшкодували шкоду, завдану малолітньою чи неповнолітньою особою або фізичною особою, яка визнана недієздатною, згідно із ч. 4 ст. 1191 ЦК України не мають права зворотної вимоги до цієї особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Венедиктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : [монографія] / І.В. Венедиктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 288 с.
2. Відповідальність у приватному праві : [монографія] / [І.А. Безклубий, Н.С. Кузнєцова, Р.А. Майданік та ін.]; за заг. ред. І.А. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 416 с.
3. Дербакова Ю.А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю.А. Дербакова. – О., 2014. – 20 с.
4. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.С. Ківалова. – О., 2008. – 42 с.

5. Немцева А.О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.О. Немцева. – К., 2016. – 213 с.

6. Отрадна О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань / О.О. Отрадна. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.

Кузьмич О.Я. ПРАВОВІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЯКА ЗАПОДІЯНА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Статтю присвячено аналізу специфіки зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, щодо можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб. Проаналізовано специфіку правовідносин за участю додаткових (субсидіарних) боржників. Зроблено висновок, що серед недоговірних зобов'язань із відшкодування шкоди тільки зобов'язання, які виникають із деліктів, вчинених неповнолітніми особами, можна розглядати як такі, що опосередковують відносини за участю третіх осіб, де як останні за певних умов можуть виступати їх законні представники як додаткові (субсидіарні) боржники.

Ключові слова: третя особа, основний боржник, додатковий (субсидіарний) боржник, шкода, обов'язок, делікт.

Кузьмич О.Я. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УЧАСТИЯ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ОБЯЗАТЕЛЬСТВАХ ПО ВОЗМЕЩЕНИЮ ВРЕДА, НАНЕСЕННОГО НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ЛИЦАМИ

Статья посвящена анализу специфики обязательств по возмещению вреда, нанесенного несовершеннолетними лицами, относительно возможности участия в таких правоотношениях третьих лиц как субъектов гражданского правоотношения. Проанализирована специфика правоотношений с участием дополнительных (субсидиарных) должников. По результатам проведенного научного исследования сделан вывод, что среди недоговорных обязательств по возмещению вреда только обязательства, возникающие из деликтов, совершенных несовершеннолетними лицами, можно рассматривать как опосредующие отношения с участием третьих лиц, где в качестве последних при определенных условиях могут выступать их законные представители как дополнительные (субсидиарные) должники.

Ключевые слова: третье лицо, основной должник, дополнительный (субсидиарный) должник, долг, обязательства, деликт.

Kuzmych O.Ya. LEGAL ASPECTS OF THE PARTICIPATION OF THIRD PARTIES IN OBLIGATIONS FOR COMPENSATION FOR HARM CAUSED BY MINORS

This article is devoted to the analysis of the specific nature of the obligation to compensate for damage caused by minors, for the possibility of participation in such relationships with third parties as subjects of civil law. The legal nature of the obligation to compensate for damage in general and the liability for damages caused by minors in particular are analyzed.

The attention was drawn to the legal relationship with the participation of additional (subsidiary) debtors, in particular, it was concluded that the additional (subsidiary) debtor as a subject of civil legal relations is properly identified, operates in the relevant legal relationships from his own name or name, can possess, in addition to subjective responsibility and subjective rights, which depends on the specifics of the additional and main (main) civil law relationships, which are mediated by his participation, exercising which has the ability to influence the dynamics (movement) of the main (main) civil legal relationship.

According to the results of the scientific research, it was concluded that among the non-contributory obligations of indemnification, only obligations arising out of delinquency committed by minors can be considered as those that mediate relations with the participation of third parties, where as the latter under certain conditions their legal representatives may act as additional (subsidiary) debtors.

In this case, the additional (subsidiary) debtor becomes such a person directly from the moment of the occurrence of this obligation. The basis for such an obligation as a form of civil legal relationship is the composition of the legal facts, namely the commission of a minor by a minor, as well as the inability to fully compensate for the damage caused to him. Being a third party, an additional (subsidiary) debtor is in direct legal contact with the minor as the principal debtor.

The emergence of legal relationships with the participation of third parties may be mediated as a rule of law, and contract, while relating to the type of obligation, then their occurrence is mediated exclusively by the rule of law.

Key words: third person, principal debtor, additional (subsidiary) debtor, duty, obligation, tort.